

NEAPELJSKA VILANELA: ODRAZ UPORA ALI ZABAVE?

ALENKA BAGARIČ

Znanstvenoraziskovalni center SAZU

Izvleček: Prispevek povzema podatke o rojstvu in širitvi neapeljske vilanele šestnajstega stoletja, pri čemer opozarja na nekatere zunajglasbene momente, ki so prispevali k njeni priljubljenosti. Izvorno pesem uporniških neapeljskih plemičev je z razširitevjo izgubila politične konotacije, ter se preoblikovala v sproščeno zabavno pesem s prikritim obscenim dvojnim pomenom besed.

Ključne besede: neapeljska vilanela, izvor, širitev repertoarja, besedila, dvojni pomen

Abstract: The present contribution summarizes information about the birth and dissemination of the Neapolitan villanella of cinquecento by calling attention to some non-musical moments, which caused its popularity. Conceived as a politically committed song of the rebellious Neapolitan nobility, it later became attractive due to the obscene but hidden double meanings of the words.

Keywords: Neapolitan villanella, origins, dissemination, poetic texts, double meaning

Dokaj skromno število specialističnih muzikoloških študij o vilaneli šestnajstega stoletja gre kot posledico zanimanja zgolj peščice raziskovalcev za poglobljen študij izvorno neapeljske triglasne kitične pesmi, ki je bila od začetka štiridesetih let 16. stoletja več desetletij v Italiji in tudi drugod po Evropi močno razširjena, najverjetneje pripisovati njeni pregovorni ljudskosti.¹ Tako pojmovanje se je porodilo iz prepleta interpretacij najstarejših omemb prepevanja vilanel in opisov izvora iz druge polovice šestnajstega in začetka sedemnajstega stoletja ter posplošenih leksikalnih označb njenih jezikovnih in glasbenih značilnosti kot so narečnost besedila, strukturna enostavnost, predvsem pa znameniti vzporedni kvintni postopi, ki naj

¹ Na številne glasbene tiske vilanel so v drugi polovici 19. stoletja najprej opozorili italijanski literarni zgodovinarji, ki so zbirali gradivo in poskušali razbrati njene bistvene značilnosti. Starejše raziskave sta povzela in ovrednotila Gennaro Maria Monti, *Le villanelle alla napoletana e l'antica lirica dialettale a Napoli*, Città di Castello, Casa editrice Il Solco, 1925, str. 36–43, in Bianca Maria Galanti, *Le villanelle alla napoletana*, Firenze, Olschki, 1954, str. vii–x. Izmed glasbenih zgodovinarjev je pregled dela posameznih skladateljev v monografijo o madrigalu vključil Alfred Einstein, *The Italian Madrigal*, Princeton, Princeton University Press, 1949, str. 340–593. Edino študijo, ki analitično-primerjalno obravnava tiskani repertoar *villanesche* od začetkov do sedemdesetih let, je objavila Donna G. Cardamone, *The canzone villanesca alla napoletana and Related Forms, 1537–1570*, 2 zv., Studies in Musicology 45, Ann Arbor, Umi Research Press, 1981. Pregled tiskane produkcije je v uvodu študije o canzonetti strnjeno podala Concetta Assenza, *La canzonetta dal 1570 al 1615*, Quaderni di Musica/Realta, Lucca, Libreria musicale italiana, 1997, str. 28–46. Slednja navaja tudi popolno bibliografijo dotedanjih krajših razprav, ki se dotikajo izbrane tematike.

bi zrcalili način večglasnega petja v glasbi nepoučenih ljudi, kar vilanelo izriva iz okvirjev tako imenovane visoke umetnosti.²

Vendar pa termin neapeljska vilanela (it. *villanella alla napoletana*) ali krajše vilanela, v sodobnem glasboslovju generičen pojem za vrsto pesmi, ki jih v tiskanih in rokopisnih glasbenih virih (zbirkah) cinquecenta najdemo pod naslovnimi oznakami *canzon/e villanesche alla napolitana*, *canzone/i villanesche*, *canzone villanesche al modo napolitano*, *canzone/i (alla) napole(i)tana*, *arie napolitane*, *villanesche*, *villanelle*, *villanelle alla napolitana*, *villotte alla napolitana* ali *napol(l)itane*, še zdaleč ni enoznačen (za izvirne naslove glej Prilogo).³ Kot je v zvezi z izvorom oblike opozarjal že Nino Pirrotta, sta temeljni kategoriji *canzone villanesca alla napolitana* in *villanella alla napolitana* po vsebini in času različna fenomena.⁴ Poleg formalnih značilnosti glasbe in pesniških oblik neapeljsko vilanelo opredeljujejo predvsem besedila, katerih prikrita sporočilnost se je v teku časa še dodatno zameglila. Namen pričujočega prispevka je zbrati podatke o izvoru in razširitvi te svojevrstne posvetne glasbene oblike, ki je prevzela svoje ime po rojstnem mestu, ter opozoriti na nekatere zunajglasbene momente, zaradi katerih je bila glasbeno in literarno nepretenciozna in obstranska pesem ovekovečena v številnih do danes ohranjenih zapisih.

Starejše glasbeno zgodovinopisje je povzelo iz literarne zgodovine izhajajočo razlago, da vilanela izvira iz nižjih družbenih slojev prebivalstva Neaplja in njegove okolice.⁵ Poleg samega poimenovanja se kot dokaz o njeni povezanosti s tradicijo petja in ustnega izročila neapeljskega podeželja najpogosteje navaja anonimnost tiskarskega prvenca in hkrati najstarejšega zapisa triglasnih *canzoni villanesche alla napolitana* iz leta 1537 ter nenazadnje odtis lesoreza na naslovnica glasovnih zvezkov z upodobitvijo treh kmetič pri obdelovanju zemlje.⁶

² O literarnih virih, ki omenjajo vilanelo, in glasbeno-teoretičnih razlagah izvora in značilnosti vilanele iz 16. in 17. stoletja gl. G. M. Monti, nav. delo, str. 21–36; Frauke Schmitz, Villanella, *Handwörterbuch der musikalischen Terminologie*, Auslieferung 18, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1990, loč. pag., str. 2–4.

³ Zgolj po izvirni naslovni oznaki je vilanele pogosto zavajajoče ločevati od drugih sorodnih večglasnih pesmi iz tega časa kot so vilote, moreške in maskerate. Najpogosteje sta bili sinonimno uporabljeni oznaki *villanesca* in *villotta*, vendar slednja praviloma vsebuje besede v severnoitalijanskem narečju, značilen zanjo pa je tudi refren iz nesmiselnih zlogov. Nasprotno so mnoge maskerate oblikovno in jezikovno enake vilanelam, a jih pripoveduje skupina maškar (pogosto se začnejo s frazo »Noi siamo«), ki opisuje svoj posel. Donna G. Cardamone, Villanella, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 26, 2. izdaja, London, Macmillan Publishers Limited, 2001, str. 628–631; D. G. Cardamonne, Villanella – Villotta, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Sachteil* 9, 2. izdaja, Kassel [...], Bärenreiter, 1998, stolp. 1518–1530.

⁴ Nino Pirrotta, Willaert and the Canzone Villanesca, Nino Pirrotta, *Music and Culture in Italy from the Middle Ages to the Baroque: a Collection of Essays*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1982, str. 409.

⁵ Monti je na podlagi pregleda številnih glasbenih tiskov in rokopisov, navedb sodobnikov ter analize jezika in metrike besedil zagovarjal trditev, da je vilanela značilna lirika neapeljskega prebivalstva 16. in 17. stoletja. V zadnjem poglavju dela je razpravljanje povzel v sklepu, da so vilanele tako ljudskih kot visokih oblik ter napisane v neapeljskem narečju, v učeni italijanščini ali v jeziku, ki je preplet obojega. Vilanelo kot pesem (popevko) iz Neaplja je istovetil z neapeljsko popularno liriko oziroma *canzone napolitana*. G. M. Monti, nav. delo, str. 192–194.

⁶ Beseda villanella po navedbi v italijansko-angleškem slovarju iz tega časa označuje ljubko kmetico, čedno ali mlado služkinjo, pastirico ali mlekarko. John Florio, *Queen Anna's New world of Words or*

Ker so figure reliefa označene kot »bas[sus]«, »ten[or]« in »can[tus]« je iz kompozicije nedvomno razvidno, da pojejo večglasno.⁷ Novejše študije in razprave z reinterpretacijo nekaterih izvirnih navedb in ob upoštevanju novega arhivskega gradiva dokazujejo, da je bila neapeljska vilanela ob svojem rojstvu pesem višjega družbenega sloja, ter da so bili v Neaplju in tudi v drugih italijanskih mestih člani plemstva ne le njeni prvotni izvajalci in poslušalci, ampak tudi ustvarjalci.⁸ Obenem opozarjajo na skozi različna obdobja v zgodovini glasbe ponavljajoč se topos *villanesco* ali *popolaresco* oziroma ustvarjanje kmečkega miljeja, ki daje določenim vokalnim oblikam zaradi svoje realističnosti in trpkega humorja priokus drugačnosti.⁹

Raziskave glasbenega življenja v Neaplju po zatonu cvetočega aragonskega dvora ob prelomu petnajstega in šestnajstega stoletja izpostavljajo predvsem politične konotacije, ki jih je *canzone villanesca* dobila v trenutku, ko so Neapeljčani uvideli dokončno izgubo položaja glavnega mesta in svoje neodvisnosti.¹⁰ Gotovo ni naključje, da prva omemba prepevanja vilanel v Neaplju sovпада z visokim državiškim dogodkom, obiskom cesarja Karla V., ki je po španskem prevzemu oblasti kot novi vladar v prestolnici nekdanjega neapeljskega kraljestva bival med poznim 1535. in zgodnjim 1536. letom.¹¹ Ob tem dogodku je mantovski ambasador v pismu svojemu dvoru med drugim poročal, da so skupine glasbenikov v različnih delih mesta med seboj tekmoval v petju *villanesce* po tamkajšnji navadi in madrigalov. Glasbeniki so med postopanjem po ulicah improvizirali besede in glasbo v čast ljubkim damam, ki so jih videvali na oknih.¹²

Dictionarie of the Italian and English Tongues, London, Melchior Bradwood, 1611, str. 600. Assenza povezuje pridevnik »villanesca« z nastankom v ruralnem okolju, v natisu pa prepozna prenos v urbani prostor. C. Assenza, *La canzonetta dal 1570 al 1615*, str. 11.

⁷ Cardamone opisuje dvojni simbolni pomen upodobljenih likov, ki po eni strani predstavljajo ustno tradicijo spontanega petja ob delu, po drugi pa posebljajo pisno tradicijo, saj so jim določeni polifoni glasovi. Edinstvenost naslovnega lesoreza v celotnem korpusu tiskanih *villanesche* jo je nadalje napeljala na misel, ki so jo podkrepile tudi dotedanje študije neapeljskega tiska, da je bila polifona uglasbitev narečnih pesmi občinstvu ok. 1537 relativno nova in nepoznana. Dona G. Cardamone, The debut of the canzone villanesca alla napolitana, *Studi musicali* 4 (1975), str. 67–70.

⁸ Dinko Fabris, The Role of Solo Singing to the Lute in the Origins of the Villanella alla Napolitana, c. 1530–1570, *Gesang zur Laute*, ur. Nicole Schwindt, Trossinger Jahrbuch für Renaissancemusik 2, Kassel [...], Bärenreiter, 2002, str. 135. Einstein je ob vzporejanju madrigala z oblikami lahkotnejše vokalne glasbe cinquecenta kot so vilanela, vilota, maskerata in moreška naglasil, da so bile namenjene istemu občinstvu. A. Einstein, *The Italian Madrigal*, str. 340.

⁹ N. Pirrotta, Willaert and the Canzone Villanesca, str. 176–177. Na žanre poezije, ki razkrivajo rustikalno snov, je v iskanju poudarka za preimenovanje »canzone napoletana« v »villanello« opominjal tudi G. M. Monti, nav. delo, str. 196.

¹⁰ V drugi polovici 15. stoletja je Neapeljskemu kraljestvu vladala stranska veja španskih Aragoncev, katerih dvor je bil središče humanističnih in znanstvenih študij. Po združitvi s špansko krono je dobilo status podkraljevine, zato so skupine nestanovitnih fevdalcev simpatizirale s francoskim kraljem. Prim. Benedetto Croce, *Storia del regno di Napoli*, Bari, Laterza, 1967, str. 76–77. O glasbi v Neaplju po padcu Aragoncev gl. Keith A. Larson, Condizione sociale dei musicisti e dei loro committenti nella Napoli del Cinque e Seicento, *Musica e cultura a Napoli dal XV al XIX secolo*, Atti del Convegno di Napoli del 1982, ur. Lorenzo Bianconi in Renato Bossa, Quaderni della Rivista Italiana di Musicologia 9, Firenze, Olschki, 1983, str. 61–77.

¹¹ Nino Pirrotta, Elena Povoledo, *Music and Theatre from Poliziano to Monteverdi*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, str. 106, op. 64.

¹² V pismu mantovskemu vojvodi je grof Nicola Mattei zapisal: »Gruppi di musicisti gareggiavano l'un

Napoved prihoda cesarja in njegovega dvora je med neapeljskim plemstvom spodbudila aktivnosti za ožvitev kulturnega dogajanja iz časa Aragoncev, zaduženega v nemirih prvih treh desetletij pod špansko oblastjo. V karnevalski sezoni 1536 so prirejali glasbena slavlja, plese v maskah, viteške turnirje, razkošne bankete, gledališke predstave in druge vrste razvedrila. Vse to je prispevalo k nastanku mita o mestu, katerega vsi prebivalci so po naravi muzikalni.¹³ V sklop knjižnih izdaj, ki jih je spodbudilo na novo oživljeno kulturno dogajanje v mestu, naj bi sodila tudi že omenjena zbirka »kmetiških pesmi po neapeljsko«, ki jo je leto po cesarjevem obisku natisnil neapeljski tiskar nemškega porekla Johannes da Colonia (v kolofonu na zadnji strani glasovnega zvezka cantus je zabeležen datum 24. oktober 1537).¹⁴

Vsebinsko zbirke zaokroža petnajst triglasnih porogljivih anekdotičnih pesmi o nevračani ljubezni, ki jih pripovedujejo tožeči se ljubimci tipiziranim ženskim značajem: oholi gospe, prekanjeni kurtizani, spogledljivi devici ali premeteni babnici. Ariozna melodija v najvišjem glasu (cantus), podvojena s spodnjo terco (tenor) in praviloma tudi kvinto (bassus) v paralelnem gibanju, kar spominja na premikanje roke v nespremenjeni poziciji po ubiralki strunskega glasbila, zrcali prakso samospremljanega improviziranja priljubljenih pevcev *strambotti* oziroma pesemske oblike, iz katere *canzone villanesca* pravzaprav tudi izhaja. *Villanesca* je v svojem jedru namreč *strambotto*, razširjen s ponavljajočim se refrenom po vsakem od štirih kupletov, pri čemer nastane kitična pesem.¹⁵ S pitoresknim pripovedovanjem v pogovornem jeziku, prepletenim z učenimi idiomi in literarnimi prispodobami,

con l'altro, nel cantare cose villanesce all'usanza di qua o cose de madrigali molto concertatamente. Giravano per le vie, improvvisando versi e canzoni in onore delle belle donne che vedevano alle finestre e rendeano una suave harmonia, con dilecto de quelli che la poteano udire». D. G. Cardamone, *The debut of the canzone villanesca alla napolitana*, str. 65–66.

¹³ V dveh letih pričakovanja cesarjevega obiska je bil Neapelj polepšan z veličastnimi novimi spomeniki in skulpturami, tiskarja Johannes Sultzbach in Mattia Cancer pa sta skupaj izdala štiri cesarju posvečene knjige. V knjigi z naslovom *Descrizione dei luoghi antichi di Napoli*, ki opisuje značilnosti mesta in njegove okolice, je Benedetto di Falco govoril o ponosu Neapeljčanov na svojo glasbeno tradicijo, o občem umetniškem miljeju in o prirojeni glasbeni nadarjenosti vseh meščanov. Prvemu natisu z letnico 1535, ki je danes izgubljen, je sledilo več ponatisov, tudi s spremenjenim naslovom. Di Falcova trdi, da so vsi Neapeljčani po naravi muzikalni, je odmevala v delu neapeljskega viteza in pesnika Giambattista Del Tufa iz leta 1588 z naslovom *Ritratto o modello delle grandezze, delizie e meraviglie della nobilissima città di Napoli*. N. Pirrotta, *Willart and the Canzone Villanesca*, str. 176; D. G. Cardamone, *The debut of the canzone villanesca alla napolitana*, str. 65.

¹⁴ Od treh glasovnih zvezkov sta se do danes ohranila samo cantus in tenor. O zbirki in tiskarju gl. D. G. Cardamone, *The debut of the canzone villanesca alla napolitana*, str. 65–130. Članku je v prilogi dodana tudi kritična notna izdaja z rekonstrukcijo manjkajočega basovskega parta. Dolgo je veljalo, da je Colonieva publikacija prva glasbena knjiga, natisnjena v tehniki enojnega odtisa v Italiji. Cardamone je v poskusu ugotovitve izdajatelja in datacije anonimne zbirke *Madrigali a tre et arie napolitane* s podrobno tipološko študijo ugotovila, da je tehniko v Italiji prvi uporabil rimski tiskar Dorico. Ob tem se odpira možnost, da je v Rimu ok. leta 1537 natisnjena zbirka, ki vsebuje tudi deset neapeljskih vilanel, naslovljenih *arie napoletane*, starejša od Colonie. Donna G. Cardamone, *Madrigali a Tre et Arie Napolitane: A Typographical and Repertorial Study*, *Journal of the American Musicological Society* 35 (1982), str. 436–481; Donna G. Cardamone, *A colorful bouquet of arie napolitane*, *Recercare* 10 (1998), str. 133–149.

¹⁵ Pesemske oblike vilanele je podrobno razčlenila Donna G. Cardamone, *Forme musicali e metriche della canzone villanesca e della villanella alla napolitana*, *Rivista italiana di musicologia* 12 (1977), str. 25–72.

je obudila značilni slog slavljenih improvizatorjev aragonskega dvora oziroma tip pesmi v jeziku ljudstva, ki je predstavljal njegovo nacionalno identiteto.¹⁶

Prav tako so politični vzgibi bili odločilni dejavniki nagle širitve *villanesche* iz Neaplja in njenega sprejema v drugih italijanskih mestih. Neizprosni cesarjev namestnik podkralj Don Pedro di Toledo je namreč v štiridesetih letih v strahu pred grozečimi družbenimi in verskimi prevrati v svoji deželi uvedel strogo cenzuro tiska ter prepovedal delovanje akademij. Le-te so kot reprezentančne inštitucije plemstva bile okvir humanističnega delovanja izobraženih članov in politična torišča. Po zatonu glasbenega tiska v neapeljski podkraljevini so Neapeljčani svoje pesmi izdajali v Benetkah.¹⁷

Od začetka štiridesetih let sta knjige vilanel oziroma triglasne *canzoni villanesche* neapeljskih skladateljev–poetov izdajala beneška tiskarja Antonio Gardano in Girolamo Scotto, ki sta odprla svoji tiskarski delavnici kmalu po izumu tipografije z enojnim odtisom (Gardano 1538, Scotto 1539). Prvo knjigo neapeljskih *canzoni villanesche* je v Benetkah dal natisniti Giovanni Domenico da Nola (1541), v naslednjih petih letih so mu sledili Giovanthomaso Cimello (1545), Vincenzo Fontana (1545) in Giovan Tomaso di Maio (1546).¹⁸ Skoraj istočasno so v Benetkah delujoči skladatelj Adrian Willaert in njegovi učenci Baldassare Donato, Perissone Cambio, Antonio Barges ter Jan Nasco začeli izdajati neapeljske *villanesche* prirejene za štiri glasove po vzoru madrigalov.¹⁹

Edinstvenost neapeljske *musiche popolaresca*, prilagojene potrebam in okusu beneškega družabnega življenja, je bila, kot se da razbrati iz pričevanj sodobnikov, dovolj privlačna in posebna oblika brezskrbne zabave in razvedrila tako med člani akademij, kot na domovih slovečih izobraženih dvornih dam, kjer so se redno odvijali odlični literarni in glasbeni dogodki.²⁰ Beneške izdaje dveh najvidnejših ustvarjalcev Nole in Willaerta zaznamujeta nastanek ločenih, čeprav dopolnjujočih se smeri v nadaljnjem razvoju glasbene in literarne oblike neapeljske vilanele: prva ohranja njeno izvorno robatost in okornost, ki se kaže v vzporednih postopih vseh treh glasov, nenadnih upočasnitvah in urnih pospešitvah tempa, raznolikosti ritmičnih poudarkov ter šegavem podajanju narečnega besedila, duhovitem krajšanju in ponavljanju besed. Druga je vodila k večji uglajenosti in skladnosti glasbenih prvin, kar opravičuje tudi preimenovanje v *villanelle* in *napolitane*, ter postopnemu zlitju z drugimi oblikami lahkotnejše italijanske posvetne glasbe.²¹

¹⁶ Dinko Fabris, *The Role of Solo Singing to the Lute in the Origins of the Villanella alla Napolitana*, c. 1530–1570, str. 135.

¹⁷ Leta 1536 je Sultzbach izdal tudi dve knjigi tabulatur za lutnjo z ricercari in intabulacijami Francesca da Milana, izmed katerih je ena posvečena podkralju de Toledu. Enajst let pozneje naj bi na Capui natisnil knjigo vilanel, ki pa se ni ohranila.

¹⁸ O starejših neapeljskih ustvarjalcih vilanele gl. uvod k notni izdaji: Giovanthomaso Cimello, *The Collected Secular Works: Canzone villanesche al modo napolitano*, ur. Donna G. Cardamone, Recent Researches in the Music of the Renaissance 126, Middleton, A-R Editions, 2001, str. ix–xxi.

¹⁹ Približno četrtno pesmi v vsaki od zbirk so pred tem kot triglasne pesmi objavili neapeljski skladatelji, način uglasbitve ostalih skladb pa močno spominja na uporabo predobstoječega gradiva. O glasbenikih in vilaneli Willaertovega kroga gl. uvod k notni izdaji: *Adrian Willaert and his circle, Canzone villanesche alla napolitana and Villotte*, ur. Donna G. Cardamone, Recent Researches in the Music of the Renaissance 30, Madison, A-R Editions, 1978, str. vii–xxv.

²⁰ Nav. delo, str. ix–xi.

²¹ Termin *villanella* se je prvič pojavil v naslovu rimske antologije leta 1555, vendar se ni uporabljal

Repertoar neapeljskih vilanel pa ni krožil zgolj preko natisov, ampak predvsem v rokopisnih kopijah, kar dajejo slutiti tri antologije, izdane v letih 1555 in 1557 z emblema tiskarskih delavnic Valeria Dorica in Francoza Antonia Barréja iz Rima. Natiski skladb brez navedb avtorjev kažejo na njihovo predhodno izmenjavo znotraj ozkega kroga aristokratskih glasbenikov. Tovrstnemu pretoku glasbe je razen v izjemno redkih primerih nemogoče slediti preko izvirnih glasbenih dokumentov, vendar je s prebiranjem uvodnih posvetil natisnjenih knjig, biografij ter opisov pomembnejših dogodkov v družinskih in državnih kronikah mogoče v grobem rekonstruirati medsebojna razmerja in stike ljudi, ki so jo soustvarjali.²²

V zvezi z glasbenim dogajanjem v Neaplju in ustnim posredovanjem neapeljske glasbe preko meja kraljestva, se v novejših raziskavah kot osrednja osebnost izpostavlja salernski princ Ferrante Sanseverino. V prvih desetletjih 16. stoletja je v palači v prestižni neapeljski četrti Nido ter na gospostvu v Salernu promoviral svoj interes za glasbo, poezijo in komedijo z vsestransko nadarjenimi umetniki, med katerimi so bili tudi domači plemiči Luigi Dentice in njegov sin Fabrizio ter Giulio Cesare Brancaccio.²³ Salernski princ se je zapisal v zgodovino kot glavni spodbujevalec spletkarjenja s Francozi za osvoboditev neapeljskega kraljestva izpod španske nadoblasti in kot tragičen lik neuspelega upora zoper podkralja maja 1547, zaradi česar si je v kontumacijski sodbi prislužil smrtno obsodbo in izgnanstvo

redno vse do preoblikovanja *canzone villanesca* s severnoitalijanskimi skladatelji, ki so podajali jezikovno bolj prečiščena besedila.

²² Primer študije, ki v razpravljanju o širitvi repertoarja *canzone villanesca* izhaja iz prepletene mreže medsebojnih odnosov, temelječih na političnih interesih, je Donna G. Cardamone, Orlando di Lasso and Pro-French Factions in Rome, *Orlandus Lassus and his Time*, Colloquium Proceedings, Antwerpen 24.–26. 08. 1994, ur. Ignace Bossuyt, Eugene Schreurs, Annelies Wouters, Yearbook of the Alamire Foundation 1, Peer, Alamire, 1995, str. 23–47.

²³ Dokumentirano je Sanseverino v svoji palači priredil komedijo s sienski igralci ob navzočnosti cesarja na svečnico leta 1536. Komedijo *Gli ingannati*, v kateri so nastopili domači glasbeniki Luigi Dentice in njegov mladi sin Fabrizio, opat in skladatelj vilanel Giovan Leonardo dell'Arpa ter sloviti basist Giulio Cesare Brancaccio, so pri Sanseverinu izvajali leta 1545. Nastopil je tudi zgodovinar Antonio Castaldo, ki je nastop podrobno opisal v delu z naslovom *Dell'istoria di Notar Antonio Castaldo libri quattro*, natisnjenem v Neaplju leta 1769. Po njegovih navedbah je za izbor glasbe in za instrumentalno spremljavo skrbel »Zoppino«, slavni in bister glasbenik tega časa. Naslednjega leta je bila v Sanseverinovi palači uprizorjena *La Philenia*, z glasbo Vincenza de Venafrā, kateremu je pomagal Luigi Dentice. Sanseverino je ob uprizorjanju komedij dovolil vstopiti v svojo palačo tudi meščanom, zaradi česar je bil med njimi izjemno priljubljen. Benedeto Croce, *I teatri di Napoli dal Rinascimento alla fine del secolo decimottavo*, Bari, Laterza, 1916, str. 21–23; Dinko Fabris, *Vita e opere di Fabrizio Dentice, nobile napoletano, compositore del secondo cinquecento*, *Studi musicali* 21 (1992), str. 61–62. O namigovanju na glasbene vloške v besedilu komedije *Gli ingannati*, natisnjene v Benetkah, v kateri je zaznati ironično antišpansko zasmehovanje, in o prepevanju vilanel v komedijah gl. N. Pirrotta, E. Povoledo, *Music and Theatre from Poliziano to Monteverdi*, str. 106–108. O dokumentih o Salernovem glasbenem pokroviteljstvu gl. Cesare Corsi, *Le carte Sanseverino. Nuovi documenti sul mecenatismo musicale a Napoli e nell'Italia Meridionale nella prima metà del Cinquecento*, *Fonti d'archivio per la storia della musica e dello spettacolo a Napoli tra XVI e XVIII secolo*, Atti del Convegno, Napoli, Centro di Musica Antica, 13–14 maggio 2000, ur. Paologiovanni Maione, Neapelj, Editoriale Scientifica, 2001, str. 1–40. O neapeljskih glasbenikih iz vrst aristokracije gl. K. A. Larson, *Condizione sociale dei musicisti e dei loro committenti nella Napoli del Cinque e Seicento*, str. 75.

iz države. Upornemu plemiču in njegovim pristašem, med katerimi so bili tudi pesniki in glasbeniki, se pripisuje odločilna vloga pri prenosu neapeljske vilanele v Rim, Sieno ter na zavezniški dvor v Franciji.²⁴ Njegove motive za širitev pesmi v slikovitem neapeljskem narečju s sočnim humorjem je v zadnjih letih v več parcialnih študijah osvetlila D. G. Cardamone.²⁵ Ob izčrpno dokumentirani in temeljiti primerjalni analizi zgodovinskih dogodkov in odmevov nanje opozarja predvsem na semantične plasti besedil pesmi, ki so služile kot sredstvo politične propagande. Kot posebej zgovoren primer izpostavlja pesem o ločitvi, ki je med leti 1555 in 1610 krožila v homofonih priredbah in popularnih tiskih brez glasbene spremeljave, katere avtorstvo se je pripisovalo Sanseverinu.

V Doricovi antologiji iz leta 1555 prvič srečamo vilanele mladega Nizozemca Orlanda di Lassa, ki je bival v Italiji med leti 1544 in 1554. Čeprav si je tiskar prilastil njegovo ime za naslovnico knjige, je v njej zabeležena samo ena skladba, ki mu jo je mogoče pripisati z gotovostjo. Leta 1555 so bile nove Lassoove *canzoni villanesche* natisnjene v enem od njegovih najzgodnejših tiskov, knjigi štiriglasnih madrigalov, francoskih šanson in motetov, ki ga je isto leto najprej s francoskim, nato pa še z italijanskim naslovom natisnil Tylman Susato v Antwerpnu. Očitno je bila knjiga namenjena na eni strani francoskemu, na drugi strani pa italijanskemu trgu (posvetilo je naslovljeno na prominentnega antwerpenskega trgovca in bankirja iz Genove).²⁶ Susatova knjiga je pomemben mejnik v zgodovini širitve in razvoja vilanele, saj predstavlja njeno prvo izdajo izven italijanskega govornega področja. V času petletnega obdobja med 1555 in 1560, med katerim so se beneški tiskarji ukvarjali prvenstveno s ponatisovanjem starejših izdaj, vodijo dosežki kroga rimskih tiskarjev in Susata v geografsko širitev repertoarja zabavnih neapeljskih pesmi.

S sprejetjem *canzone vilanesca* izven meja tedanje neapeljske države se je spremenila njena vloga: ohranila se je značilna tematika uglasbenih besedil in slikovitost jezika, izgubila pa je vsakršne politične konotacije. Kot stalnica neapeljske vilanele se je preko ustaljenih značajskih likov brezbrizne ali preračunljive ženske in razočaranega, prevaranega, ogoljufanega ali zapeljanega moškega, katerega tožba se v sklepni misli konča s šaljivim preobratom, izkristaliziral sistem skritega obscenega dvojnega pomena in metafor, ki so jih gojili humanistični pesniki.²⁷ Pod zgornjo plastjo navidezno nizke poezije se torej skriva kodirano sporočilo, ki so ga razumeli le poznavalci koda oziroma večpomenskosti posameznih besed.

²⁴ Kot gost francoskega kralja v Fontainebleau leta 1544 je Sanseverino zabaval številne dvorne dame s petjem neapeljskih pesmi. Donna G. Cardamone, *The Prince of Salerno and the Dynamics of Oral Transmission in Songs of Political Exile*, *Acta musicologica* 67 (1995), str. 83.

²⁵ Donna G. Cardamone, *The Prince and Princess of Salerno and the Spanish Viceroy: Popular Songs of Exile*, *Rivista di musicologia* 16 (1993), str. 2531–2541; D. G. Cardamone, *The Prince of Salerno and the Dynamics of Oral Transmission in Songs of Political Exile*, *Acta musicologica* 67 (1995), str. 77–108; D. G. Cardamone, *The salon as marketplace in the 1550s: patrons and collectors of Lasso's secular music*, *Orlando di Lasso Studies*, ur. Peter Bergquist, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, str. 64–90.

²⁶ O Lassoovih vilanelah gl. uvod k notni izdaji: *Orlando di Lasso and others, Canzoni villanesche and Villanelle*, ur. Donna G. Cardamone, *Recent Researches in the Music of the Renaissance* 82–83, Middleton, A-R Editions, 1991, str. ix–lviii.

²⁷ Na dvojni pomen v besedilih vilanel je na primeru rimskih antologij prva opozorila Donna G. Cardamone, *Erotic Jest and Gesture in Roman Anthologies of Neapolitan Dialect Songs*, *Music and Letters* 86 (2005), str. 357–375.

Vilanela je kot šaljivka in zbadljivka zacvetela v aristokratskih salonih, kjer so se zbirali v besednih igrah in ljubiteljskem muziciranju izkušeni posamezniki.

V šestdesetih letih so neapeljsko vilanelo kot tržni proizvod na novo odkrili tiskarji. S pocenitvijo papirja in tiskarskega postopka ter posledičnim porastom glasbenega trga oziroma razširitvijo kategorije rednih kupcev glasbenih virov preko običajnih plemenitih ali bogatih posvetnih pokroviteljev in religioznih ustanov, je bila neapeljska vilanela v lahkotnejšem slogu, z razmeroma ozkim razponom notnih vrednosti, akordskimi odseki in jasnimi kadenčnimi strukturami, primerna izbira za amaterske glasbenike. V nadaljevanju bodo na kratko predstavljene publikacije, ki so se zaradi naklonjenega odziva publike za izdajatelje izkazale kot prodajne uspešnice.

Najbolj razširjena serija desetletja s protislovnim naslovom *Villotte alla napolitana* zaobjema šest retrospektivnih zbirk anonimnih neapeljskih triglasnih vilanel, z izdajanjem katere je po vzoru Barrejeve serije *Libro delle Muse* začel Gardano.²⁸ Posamezne zbirke so bile skozi desetletje v Gardanovem podjetju večkrat ponatisnjene, izdal pa jih je tudi Scotto. Leta 1562 je pripravil svojo edicijo *Li quattro libri delle villotte alla napolitana*, v kateri je, kot naznanja že sam naslov, v enem zvezku združil 4 knjige z namenom izdelati varčnejšo različico publikacije.²⁹ Zanimiva se zdi opomba, da so vse Gardanove izdaje v prečnem, Scottove pa v pokončnem oktavnem formatu. Naslovi knjig z izjemo prve naznanjajo poleg neapeljskih tudi druge vrste zabavnih ali lokalno obarvanih pesmi in sicer moreško v drugi, tretji in četrti, *todescho* v peti in *zorziano* v šesti knjigi. Uspeh serije je Scotta opogumil, da je nadaljeval z oživljanjem izdajanja triglasnih vilanel, ki so postale specialnost njegovega podjetja. Med leti 1560 in 1570 je prvič natisnil ali ponatisnil okrog petdeset knjig, kar močno presega celotno produkcijo dveh predhodnih desetletij skupaj.

Sredi šestdesetih let je Scotto izdal zbirki dveh urednikov, ki sta pripravila za tisk skladbe različnih imenovanih in anonimnih avtorjev. Burgundijec Niccolò Roiccerandet je v dveh knjigah zbral še neobjavljene triglasne *canzoni napolitane* pretežno Neapeljčanov, ki pa se glede na število priobčenih skladb zdita poklon Cesaru Tudinu in Noli. Drugi dve kolektivni izdaji je zbral in deloma tudi skladal Giulio Bonagiunta, skladatelj in pevec pri Sv. Marku v Benetkah, ki je sredi šestdesetih v kratkem času postal najbolj ploden urednik.³⁰ Njegovo stalno sodelovanje s Scottom nas navaja na misel, da sta izdajatelj in tiskar sodelovala tako glede izdatkov kot relativnega dobička od začelih izdajateljskih projektov. V Bonagiuntovih zbirkah vilanel je med štiriinpetdesetimi skladbami kar štiriindvajset neznanih ali ne ugotovljivih avtorjev, ostale so dela v Benetkah in Padovi delujočih glasbenikov ali glasbenikov, povezanih z bavarskim dvorom. Precej je tudi njegovih lastnih. V pesemskem izboru sta

²⁸ Antonio Barré je med leti 1555 in 1562 pod naslovom *Libro delle Muse* natisnil serijo knjig madrigalov in *villanesch*, ki so vsebovale tako njegova dela kot dela drugih skladateljev. Izmed knjig vilanel se je do danes ohranil samo tisk iz leta 1557, ki ga je ponatisnil Gardano.

²⁹ Jane A. Bernstein, *Music Printing in Renaissance Venice: The Scotto Press (1539–1572)*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1998, str. 612.

³⁰ Od leta 1565 do 1568 se je njegovo ime pojavilo na najmanj enajstih tiskih madrigalov, treh tiskih napolitan in treh knjigah motetov, v katerih je zbral skladbe različnih avtorjev, ter knjigi Lassovih maš. Giulio M. Ongaro, *Venetian Printed Anthologies of Music in the 1560s and the Role of the Editor, The Dissemination of Music. Studies in the History of Music Publishing*, ur. Hans Lenneberg, The University of Chicago (Ill.), 1994, str. 47.

izdaji novost, saj prvič združujeta besedila, ki so krojila nadaljnji razvoj repertoarja vilanele (mnoge od njih so glasbeniki v prihajajočih letih ponovno uglasbili) in taka, ki jih najdemo tudi v repertoarju madrigalistov.

Na priljubljenost triglasne neapeljske vilanele so stavili tudi številni skladatelji. Svoja bolj ali manj odmevna dela so izdajali danes skoraj pozabljeni Giovanni Battista Pinello, Pompilio Venturi, Giovanni Zappasorgo, Giuseppe Policreto in Pietro Antonio Bianco, ki so se skladateljsko omejevali zgolj na pisanje vilanel in njej sorodnih lahkotnejših posvetnih pesmi, v tisk pa so šla tudi avtorska dela nove generacije skladateljev *villanelle*, *napolitane* oziroma *canzone alla napolitana*, ki jo predstavljajo Séverin Cornet, Ghinolfo Dattari, Massimo Troiano, Giovan Leonardo Primavera, Giovan Leonardo Dell'Arpa, Giovanni Battista Villanova in Francesco Mazzoni. V tem desetletju je ugledala luč tudi nova knjiga Giovannija Domenica da Nole, enega od tvorcev *canzone villanesca*. Po premoru več kot dvajsetih let je dal natisniti svojo *Primo libro delle villanelle alla napolitana* z vrsto novih štiriglasnih skladb, ki ne temeljijo več na predobstoječem gradivu, zato tudi upravičeno niso več poimenovane *villanesche*. Nov pristop je očiten že iz besedila začetne skladbe, zgrajenega s kombinacijo petrarkističnih verzov.

Če strnemo zgodovino zgodnjih natisov neapeljskih vilanel, sta Gardano in Scotto skupaj prispevala veliko večino publikacij, s katerimi so se predstavili skladatelji iz severne in južne Evrope. Čeprav je tiskanje vilanel tudi v naslednjih desetletjih ostajalo osredotočeno na Benetke, so se jim pridružile izdaje tiskarjev iz drugih italijanskih mest in iz severno ležečih dežel, kar je razvidno tudi iz sledeče preglednice natisov in ponatisov neapeljskih vilanel za tri in štiri glasove, ki dopolnjuje in zaokroža predstavitev tiskarske produkcije 16. stoletja.

Priloga

Tiski neapeljskih vilanel za tri in štiri glasove³¹

RISM	Izvirni naslov	Ponatisi
1537 ⁵	<i>Canzone villanesche alla napolitana, novamente stampate. Libro primo.</i> Neapelj, Johannes da Colonia, 1537. Skladatelj: Anon. (15)	----
[c.1537 ⁸]	<i>Madrigali a tre et arie napolitane.</i> [Rim, ?, c. 1537]. Skladatelj: Anon. (10)	----
----	<i>Canzoni villanesche de Don Ioan Dominico del Giovane de Nola, Libro primo et secondo. Nouamente stampati.</i> Benetke, G. Scotto, 1541.	→1545 G →1545 G
1542 ¹⁹	<i>Madrigali a quatro voce di Geronimo Scotto con alcuni a la misura breve, et altri a voce pari novamente posti in luce. Libro primo.</i> Benetke, G. Scotto, 1542. Skladatelj: A. Willaert (2)	----
1544 ²⁷	<i>Canzone villanesche alla napolitana di M. Adriano Wigliaret a quatro voci, con alcuni Madrigali da lui nuovamente composti et diligentemente corretti, con la Canzona di Ruzante. Con la giunta di alcune altre canzone villanesche alla napolitana a quatro voci, composte da M. Francesco Corteccia non più viste ne stampate, nuovamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1544.	→1544 G →1545 ²⁰ G →1548 ¹¹ Sc →1548 G →1553 ²⁹ G →1563 Sc
C2487	<i>Canzone villanesche al modo napolitano a tre voci di Thomaso Cimello da Napoli con una bataglia villanescha a tre del medesimo authore novamente poste in luce Libro primo.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1545.	----

³¹ V preglednici so zajeti tiski, ki na naslovnici ali v naslovih posameznih skladb najavljajo neapeljske villanesche, vilanele, vilote, canzone ali canzonette. Sestavljena je po bibliografskih katalogih François Lesure, *Recueils imprimés XVIe – XVIIe siècles. I. Liste chronologique*, RISM B/I, München, Duisburg, Henle Verlag, 1960; *Einzeldrucke vor 1800*, zv. 1–9, RISM A/I/1–15, Kassel, Bärenreiter Verlag, 1971–1981; *Einzeldrucke vor 1800. Addenda et Corrigenda*, zv. 10–13, RISM A/II, Kassel, Bärenreiter Verlag, 1986–1999; *Register der Verleger, Drucker und Stecher und Register der Orte zu den Bänden 1–9 und 11–14*, RISM B/VII, Bärenreiter Verlag, 2003; Emil Vogel, *Bibliothek der gedruckten weltlichen Vocalmusik italiens aus den Jahren 1500–1700*, 2 zv., ur. Alfred Einstein, Hildesheim, 1962; Emil Vogel, Alfred Einstein, François Lesure in Claudio Sartori, *Il nuovo Vogel: Bibliografia della musica italiana vocale profana pubblicata dal 1500 al 1700. Nuova edizione interamente rifatta e aumentata con gli indici dei musicisti, poeti, cantanti, dedicatari e dei capoversi dei testi letterari*, 3 zv., Pomezia, Staderini, Minkoff, 1977; *Catalogo – repertorio delle villanelle alla napolitana, Canzonette e forme affini e minori in ordine alfabetico: Database-incipitario poetico-musicale e bibliografico di 13.000 titoli disponibile anche per una »consultazione informatizzata«*, ur. Marco Giuliani, Trento, Nova Scuola Musicale, 1996; Jane A. Bernstein, *Music Printing in Renaissance Venice: The Scotto Press (1539–1572)*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1998; Mary S. Lewis, Antonio Gardano, *Venetian Music Printer: 1538–1569. A Descriptive Bibliography and Historical Study*, 3 zv., New York, London, Garland Publishing, 1988–2004; Richard J. Agge, *The Gardano Music Printing Firms, 1569–1611*, Rochester, University of Rochester Press, 1998; Suzanne G. Cusick, Valerio Dorico: *Music Printer in Sixteenth-Century Rome*, Studies in Musicology 43, Ann Arbor, Umi Research Press, 1991; François Lesure, G. Thiboult, *Bibliographie des éditions d'Adrian Le Roy et R. Ballard (1551–1598)*, Pariz, 1955; Robert Lee Weaver, *A Descriptive Bibliographical Catalog of the Music Printed by Hubert Waelrant and Jan de Leat*, Michigan, Harmonie Park Pres, 1994.

F 1476	<i>Canzone villanesche di Vincenzo Fontana a tre voci alla napolitana novamente poste in luce. Libro primo.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1545.	----
C551	<i>Canzone villanesche alla napolitana a quatro voci di Perissone novamente poste in luce a quatro voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1545.	→1551 G
1546 ¹⁸	<i>Elletione de canzone alla napoletana a tre voci di Rinaldo Burno con altre scielte da diversi musici, delli quali la tavola dimostra per ordine i veri nomi dessi auttori. Novamente poste in luce. Libro primo.</i> [Benetke, Fabriano & Bindoni], 1546. Skladatelj: R. Burno (7), Don Caritheo (6), G. T. di Maio (1), Anon. (2), Rosso (1), Signor Paulo (1) [=V. Fontana (4)], Signor Paulo (3), Anon. (5)	----
M189	<i>Canzon villanesche di Giovan Thomaso di Maio musico napoletano novamente stampate et corrette Libro primo a tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1546.	----
D3404	<i>Baldissara Donato musico e cantor in Santo Marco, le napollitane, et alcuni madrigali a quatro voci, da lui novamente composte, corrette, et misse in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1550.	→1550 ²⁰ G →1551 ¹³ Sc →1552 ²² G →[1550] ¹⁹ G →1556 ²⁵ Sc →1558 ¹⁵ G
----	<i>Heliseo Ghibel il primo libro de canzoni villanesche alla napoletana, a tre voci, con dua terzetti, a voce pari, novamente posto il luce. A tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1554.	----
T1334	<i>Cesare Tudino de Atri, Li madrigali a note bianche, et negre cromaticho, et napolitane a quatro. Con la gionta de dui madrigali a otto voci. Da lui novamente composti, et da li suoi proprii exemplari corretti et post'in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1554.	----
1555 ¹⁹	<i>Le quatoirsiesme livre a quatre parties contenant, dixhuyct chansons italiennes, sept chansons francoises, et six motetz, faictz (a la nouvelle composition d'aucuns d'Italie) par Rolando di Lassus nouvellement imprimé.</i> Antwerpen, Tylman Susato, 1555. Skladatelj: O. di Lasso (6)	→1555 ²⁹ Su →1560 ⁴ Su
1555 ³⁰	<i>Villanelle d'Orlando di Lassus e d'altri eccellenti musici libro secondo.</i> Rim, Valerio Dorico, 1555. Skladatelj: O. di Lasso (1), Anon. (21)	→1558 ¹⁶ D
1557 ¹⁹	<i>Canzoni alla napolitana de diversi eccellentissimi autori nouamente ristampati. Libro primo.</i> Rim, Valerio Dorico, 1557. Skladatelj: Anon. (21), [V. Fontana] (1)	----
1557 ²⁰	<i>Secondo libro delle Muse a tre voci. Canzon villanesche alla napolitana, di nuovo raccolte et date in luce.</i> Rim, Antonio Barré, 1557. Skladatelj: Anon. (18)	(→1560 ¹³ G)
1560 ¹²	<i>Il primo libro delle villotte alla napolitana de diversi eccellentissimi authori novamente stampato. A tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1560. Skladatelj: Anon. (23)	→1562 ¹¹ G (→1565 ¹¹ Sc) →1571 ⁵ G

1560 ¹³	<i>Il secondo libro delle villotte alla napolitana de diversi con due moresche nuovamente stampate. A tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1560. Skladatelji: Anon. (20)	(=1557 ²⁰ Ba) →1562 ¹² G (→1565 ¹¹ Sc) →1566 ⁶ G →1571 ⁶ G
1560 ¹⁴	<i>Il terzo libro delle villotte alla napolitana de diversi con due moresche novamente stampate. A tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1560. Skladatelji: Anon. (17)	→1562 ¹³ G (→1565 ¹¹ Sc) →1567 ¹⁷ G
1562 ¹⁰	<i>De diversi autori canzoni alla napolitana a tre voci nuovamente poste in luce.</i> Milano, Francesco Moscheni, 1562. Skladatelji: Anon. (22)	→1566 Mo
1562 ¹⁴	<i>Il quarto libro delle villotte alla napoletana de diversi con due moresche novamente stampate. A tre voci.</i> Benetke, Antonio Gardano, 1562. Skladatelji: Anon. (18)	(→1565 ¹¹ Sc) →1571 ⁷ G
----	<i>Li quattro libri delle villotte alla napolitana a tre voci. De diversi eccellentissimi autori con due moresche, nuovamente ristampate et con diligenza corrette.</i> Benetke, G. Scotto, 1562. Skladatelji: Anon. (76)	→1565 ¹¹ Sc
C3944	<i>Di Severino Corneti canzoni napolitane à quattro voci, Nuouamente stampati et dati in luce.</i> Antwerpen, Jean Leat, 1563.	----
D1084	<i>Canzoni villanesche di M. Ghinolfo Dattari Bolognese, a quattro voci, novamente da lui composte et date in luce.</i> Milano, Francesco Moscheni, 1564.	----
----	<i>Il primo libro di villanelle alla napolitana nouamente stampate. A tre voci.</i> Pariz, Adrian le Roy & Robert Ballard, 1565. Skladatelji: Anon. (23)	----
L789	<i>Dixhuictieme livre de chansons à quatre et à cinq parties par Orlande de Lassus imprimé en quatre volumes.</i> Pariz, A. Le Roy & R. Ballard, 1565. Skladatelj: O. di Lasso (6)	→1567 R&B →1570 R&B →1573 R&B →1576 R&B →1581 R&B
1565 ¹⁷	<i>Il primo libro de canzone napolitane a tre voci di Io. Leonardo Primavera, Con alcune napolitane di Io. Leonardo di L'Arpa, novamente da lui composte et dato in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1565. Skladatelji: G. L. Primavera (19), R. Burno (1), Dell'Arpa (6), Carlo Tetis (1), Anon. (6)	→1566 ¹⁴ Sc →1570 ²⁹ Sc
1565 ¹²	<i>Il primo libro de canzon napolitane a tre voci, con due alla venetiana di Giulio Bonagiunta da San Genesi, et d'altri autori di novo poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1565. Skladatelji: G. Bonagiunta (5), F. Bonardo (4), Gioseffo [Guami] (1), Francesco de Laudis (2), Francesco Londariti (2), C. Merulo (2), I. de Vento (1), Anon. (11)	[=1562] →1567 ¹⁸ Sc
W2	<i>Di Huberto Waelrant le canzon napolitane a quattro voce di novo stampate.</i> Benetke, G. Scotto, 1565.	----
1566 ⁵	<i>Villotte alla napoletana a tre voci, de diversi con una Todescha non piu stampate. Nouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1566. Skladatelji: Anon. (26)	→1570 ²⁰ G →1606 G

1566 ⁹	<i>Canzon napolitane a tre voci, di L'Arpa, Cesare Todino, Joan Dominico da Nola, Et di altri musici in questa profession di napolitane eccellentissimi non piu stampate.</i> Benetke, G. Scotto, 1566. Skladatelji: Dell'Arpa (6), G. D. da Nola (5), C. Tudino (7), F. Orso da Celano (1), G. A. Ferello (1), Giovan Antonio (1), S. Lando (1), Le Roy (1), Anon. (5), Euisdem (1)	----
1566 ¹⁰	<i>Canzon napolitane a tre voci, libro secondo di L'Arpa, Cesare Todino, Ioan Dominico da Nola, Et di altri musici in questa profession di napolitane eccellentissimi non piu stampate.</i> Benetke, G. Scotto, 1566. Skladatelji: F. Orso da Celano (5), G. A. Ferello (2), Don Fiolo (3), G. D. Fior. (1), S. Lando (2), Le Roy (1), Mattee (2), G. D. da Nola (5), Roiccerandet (5), C. Tudino (2), Anon.	----
1566 ⁷	<i>Canzone napolitane a tre voci. Secondo libro di Giulio Bonagiunta da S. Genesi et d'altri auttori novamente poste in luce con due canzone alla giustiniana di Vincenzo Bell'haver.</i> Benetke, G. Scotto, 1566. Skladatelji: G. Bonagiunta (10), G. Flori (2), G. Guami (1), V. Bellavere (1), Anon. (12)	----
CC34a	<i>Canzoni napolitane a tre voci di Gioseppe Caimo milanese, organista di S. Ambroggio maggior di Milano. Libro primo.</i> Milano, Cesare Pozzo, 1566.	----
1566 ¹⁵	<i>Il secondo libro de canzon napolitane a tre voci di Gioan Leonardo Primavera. Nuovamente datt' in luce.</i> Benetke, Claudio Merulo & Fausto Betanio, 1566. Skladatelji: G. L. Primavera (27), Paolo Gradenco (1), Zaramella (1)	→1570 ³⁰ Sc
S1146	<i>El primo libro de le canzoni napoletane a IIII voci, composti per messer Antonio Scandello musico del illustrissimo et eccellentissimo signor duca Augusto elettore di Sassonia novamente datti in luce.</i> Nürnberg, Ulrich Neuber & Theodor Gerlach, 1566.	→1572 No →1583 Ge&Be
1567 ²²	<i>Il primo libro delle villanelle alla napolitana, di Gio. Domenico da Nola a tre et a quattro voci nuovamente date in luce, et corrette da Claudio da Correggio.</i> Benetke, [Merulo], 1567. Skladatelji: G. D. da Nola (25), P. D'Angelo (1), Dell'Arpa (3)	→1569 ³⁰ M →1570 ²⁷ Sc
T 1265	<i>Di Massimo Troiano da Napoli il terzo libro delle sue Rime e Canzoni alla Napolitana a tre voci colla battaglia della gatta, e la Cornacchia con una Amascharata alla Turchesca a cinque voci. Et una Moresca nouamente fatta et date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1567.	→1568 Sc
D1085	<i>Di Ghinolfo Dattari Bolognese le villanelle, a tre, a quattro, et a cinque voci. Novamente da lui composte et date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1568.	----
T1264	<i>Di Massimo Troiano di Corduba da Napoli, il primo et secondo libro delle canzoni alla napolitana, a tre voci.</i> Benetke, G. Scotto, 1568.	[=pred 1567]
V1559	<i>Delle napolitane di Gio. Battista Villanova, Libro secondo. A tre voci.</i> Milano, Cesare Pozzo, 1568.	----
1569 ²⁹	<i>Di Don Francesco Mazzoni Abruzzese, il primo libro delle canzoni alla napolitana, a tre voci, con due a quattro. Nuovamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1569. Skladatelji: F. Mazzoni (24), Lorenzo de Egidiis (2), C. Tudino (1), M. Troiano (1)	----

1569 ³¹	<i>Il primo libro dele napolitane a quattro voci di Gio. Leonardo Primavera da Barletta, Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1569. Skladatelja: G. L. Primavera (28), M. Troiano (1)	----
T1267	<i>Di Massimo Troiano da Napoli musico dell'illustriss. et eccellentiss. sig. duca di Baviera, il quatro libro delle sue rime et canzoni alla napolitana a tre voci, con un'aria alla spagnola a quattro voci. Novamente posto in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1569.	----
V1186	<i>Di Pompilio Venturi da Siena, il primo libro delle villotte alla napoletana a tre voci novamente stampate et date in luce. Libro primo.</i> Benetke, G. Scotto, 1569.	----
1570 ¹⁷	<i>Il primo libro delle ivstiniane a tre voci di diversi eccellentissimi musici novamente date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1570. Skladatelji: V. Bellavere (10), F. Bonardo (2); B. Donato (1), A. Gabrieli (5), C. Merulo (1), Gasparo Vinciguerra (3)	→1572 ⁶ Sc →1578 ¹⁹ Sc →1586 ¹³ Sc
1570 ¹⁸	<i>Corona della napolitane a tre et a quattro voci, di diversi eccellentissimi musici. Nuovamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto 1570. Skladatelji: M. A. Mazzone (19), Dell'Arpa (7), G. D. da Nola (7), S. Lando (2), R. Rodio (2), Anon. (1)	→1572 ⁵ Sc
1570 ¹⁹	<i>Il primo libro della raccolta di napolitane a tre voci di diversi eccellentissimi musici nuovamente composto et dato in luce.</i> Benetke, G. Scotto 1570. Skladatelji: Arcangelo Borsaro da Reggio (2), Bartolomeo da Ravenna (1), Bartholomeo Castellino (1), Dattari (1), Bernardino Franzosino (1), Marcantonio Romano (1), Meo Fiorentino (2), Anselmo Perugino (6), Ascanio [Trombetti?] Bolognese (4), Anon. (2)	----
1570 ²¹	<i>Il sesto libro delle villotte alla napoletana de diversi. Con una Zorziana, Novamente stampate. A tre voci.</i> Benetke, Gardano 1570. Skladatelji: B. Donato, A. Gabrieli, Anon. (21)	----
1570 ³³	<i>Il Turturino. Il primo libro delle napolitane ariose da cantare et sonare nel leuto, composte da diversi eccellentissimi musici, et novamente per il rever. P. F. Cornellio Antonelli da Rimino detto il Turturino, acomodate sul leuto.</i> Benetke, G. Scotto, 1570. Skladatelji: Anon. (12), [Anselmo Perugino] (2), [Meo] (1), [G. D. da Nola] (2), [M. A. Mazzone] (3), [Dell'Arpa] (5), [G. L. Primavera] (5), [M. Troiano] (1)	----
1570 ³²	<i>Il primo libro di napolitane che si cantano et sonano in leuto, nuovamente composte da Iacomo Gorzanis leutanista cittadino della Magnifica Città di Trieste.</i> Benetke, G. Scotto, 1570. Skladatelji: Gorzanis (23), Sulpitio Santuccio (1), Anon. (1)	----
M1689	<i>Di Don Francesco Mazzoni Abruzzese il secondo libro delle canzoni alla napolitana à tre voci. Nuovamente date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1570.	----
1570 ³¹	<i>Di Gioan Leonardo Primavera, il terzo libro delle villotte alla napoletana a tre voci.</i> Benetke, G. Scotto, 1570. Skladatelji: Dell'Arpa, G. L. Primavera (19), Anon. (10)	----

G3036	<i>Di Giacomo Gorzanis leutonista et citadino dello Magnifica Citta di Triesti. Il secondo libro delle Napolitane a tre voci. Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571.	----
1571 ⁸	<i>La Nobiltà di Roma versi in lode di cento gentildonne romane et le villanelle a tre voci di Gasparo Fiorino, della città di Rossano, musico dell' ill^{mo} et rev.^{mo} signore Cardinale di Ferrara. Intavolate dal magnifico M. Francesco di Parise, musico eccellentissimo in Rim, Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571. Skladateljji: G. Fiorino (28), [Dell'Arpa] (1), [S. Santuccio] (1), Anon. (1)	→1573 ¹⁹ Sc →1574 Sc →1582 ?
P2385	<i>Il secondo libro delle canzoni napolitane à tre voci. Di Gio. Battista Pinello di Ghirardi nobile Genovese, Cantor nel domo di Vicenza, Nouamente da lui composte et date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571.	----
1571 ⁹	<i>Il primo libro delle napolitane à tre voci, di Gioseff Policretto, et altri eccellentissimi musici, con una canzone alla ferrarese del medesimo à quattro voci.</i> Benetke, G. Scotto, 1571. Skladateljji: G. Policreto (10), A. Perugino (4), Cartolaino, Fiesco, G. Tastavin, A. Trombetti, Anon. (3)	----
S2625	<i>Corona, il secondo libro delle canzoni alla napolitana a tre voci di Girolamo Scotto. Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571.	----
1571 ¹¹	<i>Corona, il terzo libro delle canzoni alla napolitana, a tre voci di Girolamo Scotto, Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571. Skladateljji: G. Scotto (21), G. Bassano (2)	----
V1187	<i>Il secondo libro delle villanelle a tre voci di M. Pompilio Venturi da Siena, fatte in lode di molte Signore, et Gentildonne Romane. Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571.	→1579 Sc
Z93	<i>Napolitane a tre voci, Libro primo, di Giovanni Zappasorgo Trivigiano. Nuouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1571.	→1573 Sc →1578 Sc →1588 Sc
1572 ¹⁰	<i>Il primo libro delle canzoni napolitane à tre voci. Di Pier'Antonio Bianchi Benetkeno. Nuovamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto 1572. Skladateljji: P.A.Bianco (23), Luca Kohc (1), Bartolomeo Roy (1)	----
P2386	<i>Di Gio. Batista Pinello di Ghirardi nobile Genovese. Il terzo libro delle canzoni Napolitane à tre voci. Nuouamente da lui con ogni diligentia composte et date in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1572.	----
1573 ¹⁷	<i>Il primo libro delle canzoni villanesche alla Napolitana à quattro voci. Di Francesco Antonio Baseo di Lecce, nuovamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1573. Skladateljji: F. A. Baseo (18), Anibale Bolognese (1), F. M. Guidani (1), P. Mereschallo (1), G. Mettula (1), Paschali di Negro (1), F. Pelusu (2), Vulpio Aversano (1), Anon. (2)	----
T1273	<i>Il primo libro delle napolitane a tre voci di Ascanio Trombetti da Bologna. Nouamente poste in luce.</i> Benetke, G. Scotto, 1573.	----

1574 ⁵	<i>Il primo libro delle villanelle alla napolitana a tre voci, de diversi musici di Barri; raccolte per Ioanne de Antiquis, con alcune delle sue novam. stamp. Libro primo.</i> Benetke, Gardano, 1574. Skladateljji: G. de Antiquis (7), S. de Baldis (2), G. F. Capuano (2), G. Carduccio, A. Effrem, S. Felis, G. Lambardo, Cola Nardo de Monte, P. Nenna (2), C. M. de Pizzolis, V. Podio, G. F. Violanti (2)	----
1574 ⁶	<i>Il secondo libro delle villanelle alla napolitana a tre voci, de diversi musici di Barri; raccolte per Ioan de Antiquis, con alcune delle sue novam. stamp.</i> Benetke, Gardano, 1574. Skladateljji: G. de Antiquis (6), S. de Baldis (2), G. F. Capuano (3), M. Effrem, G. B. Fanello, S. Felis (2), G. de Marini, P. Nenna (2), V. Recco, G. F. Violanti (2), Anon.	----
P5453	<i>Il quarto libro de le canzoni napolitane a tre voci di Io. Leonardo Primavera di novo poste in luce.</i> Benetke, Giovanni Bariletto, 1574.	----
R742	<i>Kurtzweilige teutsche Lieder zu dreyen Stimmen. Nach Art der Neapolitanen oder welschen Villanellen, newlich durch röm[isch] key[serlicher] May[estät] etc. Musicum, Jacobum Regnart componirt, und in druck verfertigt.</i> Nürnberg, Dietrich Gerlach, 1574	→1576 Ge&Be →1578 Ge&Be →1580 Ge&Be
P2387	<i>Di Gio. Batista Pinello di Ghirardi gentil'huomo genovese, el quarto libro delle napolitane a tre voci, con alcune pastorali et una battaglia in lode della vittoria christiana. Nuovamente poste in luce.</i> Benetke, Scotto, 1575.	----
Z97	<i>Il secondo libro delle napolitane a tre voci di Giovanni Zappasorgo Trivigiano, Nouamente poste in luce.</i> Benetke, Scotto, 1576.	→1582
R746	<i>Der ander Theyl kurtzweiliger teutscher Lieder zu dreyen Stimmen. Nach Art der Neapolitanen oder welschen Villanellen, newlich durch Röm[isch] Kay[serlicher] May[estät] etc. Musicum Jacobum Regnart componirt, und in druck verfertigt.</i> Nürnberg, Katharina Gerlach & Johann Bergs Erben, 1577.	→1578 Ge&Be →1580 Ge&Be
O150	<i>Di Don Vincenzo Ostiano organista della magnifica comunità di Seravalle, il primo libro delle napolitane a tre voci novamente poste in luce.</i> Benetke, Angelo Gardano, 1579.	----
R749	<i>Der dritte Theyl schöner kurtzweiliger teutscher Lieder zu dreyen Stimmen. Nach Art des neapolitanen oder welschen Villanellen, newlich durch Röm[isch] Key[serlicher] May[estät] etc. Musicum, Iacobum Regnart, componirt, und in druck verfertigt.</i> Nürnberg, Katharina Gerlach & Johann Bergs Erben, 1579.	→1580 Ge&Be
L1293	<i>Neue Teutsche Lieder, erstlich durch den fürnemen und berhümbten Jacobum Regnart, Röm[isch] Key[serlicher] Mai[estät] Musicum componirt mit drey stimmen, nach Art der Welschen Villanellen. Neudruck Jetzundaber (denen so zu solcher art lust und lieb zu dienst unnd gefallen) mit fünff stimmen gesetzt, durch Leonardum Lechnerum Athesinum. Con alchuni madrigali in lingua italiana. Mit Röm. Kay. May. Freyheit etc. mit nachzudrucken.</i> Nürnberg, Katharina Gerlach & Johann Bergs Erben, 1579.	→1586 Ge

M2332	<i>Di Alessandro Romano il primo libro delle villanelle et secondo suo à quattro voci. Nuovamente posto in luce.</i> Benetke, Scotto, 1579.	----
C4255	<i>Di Giovan Pietro Cottone musico del serenissimo duca di Savoia, il Secondo Libro delle Villanelle a tre voci. Alla illustriss. et eccellentiss. madama Giovanna Commes, marchesa de Conti. Con licenza dei Superiori.</i> Torino, Bevilacqua, 1580.	
L930	<i>Libro de villanelle, moresche, et altre canzoni, a 4. 5. 6 et 8 voci di Orlando di Lasso.</i> Pariz, Adrian Le Roy & Robert Ballard, 1581.	→1582 Ph&Be
1581 ⁹	<i>Canzonette alla napolitana di Giacompo Moro da Viadana. Il primo libro a tre voci, con uno Dialogo et due canzonette à quattro voci. Nouamente composte et date in luce.</i> Benetke, Alessandro Gardano, 1581. Skladatelj: G. Moro (19), G. A. Veggio (2)	----
C1681	<i>Il primo libro di napolitane a tre voci di Giacomo Celano Anconitano. Nouamente posto in luce.</i> Benetke, Scotto, 1582.	----
T597	<i>Premier Livre d'airs tant tant francois, italien, qu'espagnol reduitz en musique, à 4 et 5 parties. Par M. G. Thessier.</i> Pariz, Adrian le Roy & Robert Ballard, 1582.	→1582 R&B
R755	<i>Jacobi Regnardi, Fürstlicher Durchleuchtigkeit Erzthertzog Ferdinands, etc. Musici, unnd Vicecapellmeisters Teutsche Lieder mit dreyen Stimmen nach Art der Neapolitanen oder welschen Villanelen. Zuvor unterschiedlich in drey Theil außgangen, an jetzt aber auß ursachen unnd mit bewilligung des Authorn in ein Opus zusammen druckt.</i> München, Adam Berg, 1583.	→1587 Be →1590 Be →1597 Be →1611 Be
V1189	<i>Il terzo libro delle villanelle a tre voci, di M. Pompilio Venturi da Siena novamente posto in luce.</i> Benetke, Scotto, 1583.	----
L953	<i>Continuation du mellange d'Orlande de Lassus à 3. 4. 5. 6. et dix parties.</i> Pariz, A. Le Roy and R. Ballard, 1584.	→1596 R&B
R756	<i>Tricinia. Kurtzweilige teutsche Lieder zu dreyen Stimmen nach Art der Neapolitanen oder Welschen Villanellen, durch Jacobum Regnart: Fürstlicher Durchleuchtigkeit Ertzhertzogen Ferdinandi, etc. Musicum und Vicecapellenmeister, inn truck verfertigt.</i> Nürnberg, Katharina Gerlach, 1584.	→1588 Ge →1593 Ge
M587	<i>Il primo libro delle villanelle a tre voci di Luca Marenzio, raccolte da Ferrante Franchi et nouamente poste in luce.</i> Benetke, Giacomo Vincenti & Ricciardo Amadino, 1584.	→1585 Vi&A →1586 ^a Vi →1586 ^b Vi →1589 Vi →1595 Vi →1600 G →1605 Vi
M594	<i>Il secondo libro delle canzonette alla napolitana à tre voci di Luca Marenzio, raccolte per Attilio Gualtieri et novamente poste in luce.</i> Benetke, Giacomo Vincenti & Ricciardo Amadino, 1585.	→1587 Vi →1592 Vi →1597Vi →1600 G
M599	<i>Il terzo libro delle villanelle a tre voci composte dal S. Luca Marentio nel modo che hoggidi si usa cantare in Roma. Raccolte da Christoforo Ferrari et di nuovo date in luce. Con privilegio, et licentia de' Superiori.</i> Rim, Alessandro Gardano, 1585.	→1587 Vi →1592 Vi →1597 Vi →1600 G

M3787	<i>Di Gio. Battista Moscaglia Romano. Il primo libro delle napolitane a tre voci. Nuoamente poste in luce.</i> Benetke, Scotto, 1585.	----
B3774	<i>Il primo libro delle villanelle, di Archangelo Borsaro da Reggio a tre voci. Novamentze poste in luce.</i> Benetke, Ricciardo Amadino, 1587.	----
M604	<i>Il quarto libro delle villanelle a tre voci di Luca Marenzio raccolte per Attilio Gualtieri nuouamente poste in luce.</i> Benetke, Giacomo Vincenti, 1587.	→1592 Vi →1596 Vi →1600 G
M608	<i>Di Luca Marenzio il quinto libro delle villanelle a tre voci con una a quattro, raccolto da Attilio Gualtieri nuovamente poste in luce.</i> Benetke, Scotto, 1587.	→1591 Sc →1600 G
V149	<i>Il primo libro di napolitane a tre voci di Fulgentio Valesi Parmegiano, nuouamente poste in luce.</i> Benetke, Giacomo Vincenti, 1587.	---
B3444	<i>Il primo libro delle napolitane a tre voci di Iseppo Bonardo, sonatore della sereniss. Sig. di Venetia. Nouamente posto in luce.</i> Benetke, Angelo Gardano, 1588.	----
G2466	<i>Il primo libro delle villanelle et arie alla napolitana, a tre voci. Di Ruggiero Giovannelli raccolte da Fulvio Figliucci, et di nuovo poste in luce.</i> Rim, Alessandro Gardano, 1588.	→1588 Vi →1591 Vi →1594 Vi →1600 G →1600 Vi →1624 Ma
B3467	<i>Canzonette alla napolitana a tre voci di Paolo Antonio Bonfilio da Vigevano. Libro primo. Nouamente date in luce.</i> Ferrara, Vittorio Baldini, 1589.	----
M24444	<i>De Metallo villanelle alla napolitana a tre voci, con una moresca. Nuovamente composte et date in luce.</i> Benetke, Giacomo Vincenti, 1592.	----
S401	<i>Canzonette, Vilanelle, et Neapolitane, per cantar'et sonare con il Liuto, et altri simili istromenti, di Francesco Sale, musico della sacra cesarea maesta, de l'imperatore Rodolfo Secondo, a tre voci. Nuovamente poste in luce.</i> Praga, Georg Nigrinus, 1598.	----

THE NEAPOLITAN VILLANELLA: A PRESENTATION OF REBELLION OR PLEASURE?

Summary

The Neapolitan villanella, as a generic designation for a series of strophic songs for three or four voices that originated in Naples, has long been considered of popular origin. Recent studies by some scholars, that have introduced new interpretative approaches to the available literary and historical sources, have however demonstrated that the original creators of the villanella in Naples were members of the nobility. Following these investigations, the present contribution summarizes the information about the birth and dissemination of the genre, and calls attention to some of the non-musical moments which caused its popularity.

The early villanella or canzone villanesca in the Neapolitan dialect is a mocking complaint of a disappointed lover addressed to typified female characters, in the form of strambotto enlarged by the refrain after each of the four couplets. Moreover the aria-like melody in the upper voice, doubled by the tenor and bassus in parallel motion, recalls the technique of the self-accompanying singer of strambotti, who moved his hand in a fixed position along the fingerboard of a stringed instrument. After assumption of power by the Spanish in the Kingdom of Naples, the villanella, in language of its people, restored the style of celebrated improvisers of the past court of Aragon, which, for the rebellious aristocracy, symbolized their national identity.

After the first collection of canzone villanesche was published in Naples in 1536, the unfavourable political situation forced composers to continue publishing their works in Venice, which resulted in their rapid dissemination. The repertoire of dialect songs was also transmitted orally by exiled Neapolitan noblemen.

With the acceptance of northern composers, after 1540 the villanella started to develop along two lines concerning the form and quality of the music and poetry, whereas topics and stereotypical characters became its main characteristic. The villanella lost its political connotations, and became the substance of light-hearted pleasure in aristocratic circles and among amateur musicians. It wasn't the exotic flavour of the Neapolitan dialect that, over several decades, stimulated its popularity, but the attraction of the hidden obscene double meanings of the words that were familiar only to connoisseurs. Venetian music publishers responded to the growth of interest for villanella by publishing new as well as retrospective pieces.